

ישיבת הפתל - ירושלים
שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א
לפרשת וארא תשפ"ד¹
(בתוספת ובהרחבת הדברים על פי שיחות משנים שעברו)
הכרת טובה - יסוד לעבודת ה'

הכרת טובה לדומם - אצל משה רבינו

הקב"ה אומר למשה: "אמר אל אהרן: קח מטך, ונטה ידך על מימי מצרים, על נהרותם על יאריהם ועל אגמיהם... ויהיו דם" (שמות ז, ט).

מבחינתו של היאור אין כאן מכה אלא ברכה. המצרים הרי עשו אותו עבודה זרה (ע"י רש"י שם, יז), גם פרעה נעזר בו כדי לעשות עצמו עבודה זרה (ע"י רש"י שם, טו), ועכשיו מגיעה סוף סוף הזדמנות שבה היאור משנה את תפקידו, ומשמש כלי לקידוש השם: "בזאת תדע כי אני ה' - הנה אנכי מכה בַּמַּטֶּה אשר בידי על המים אשר בַּיָּאֵר, ונהפכו לַדָּם" (שם, יז). אף על פי כן, כשה' מצוה את משה להכות את היאור, הוא לא מטיל את המשימה על משה עצמו, אלא על אהרן: "ויאמר ה' אל משה: אָמַר אֶל אֶהְרֹן מַטְּךָ וְנָטַה יָדְךָ עַל מִימֵי מִצְרַיִם, עַל נְהַרְתָּם עַל יַאֲרֵיהֶם... ויהיו דם". כך גם במכת צפרדע: "ויאמר ה' אל משה: אָמַר אֶל אֶהְרֹן נָטַה אֶת יָדְךָ בְּמַטְּךָ עַל הַנְּהָרוֹת עַל הַיַּאֲרִים וְעַל הָאֲגָמִים, וְהָעַל אֶת הַצַּפְרָדַּיִם עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם, ח, א). וכך גם במכה השלישית: "ויאמר ה' אל משה: אָמַר אֶל אֶהְרֹן נָטַה אֶת מַטְּךָ וְהָךְ אֶת עַפְרָה אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם, יב).

מדוע מצוה ה' שאהרן יהיה זה שיכה את היאור ואת עפר הארץ, ולא משה עצמו? מסביר רש"י (ע"פ חז"ל), "לפי שהגן היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה ע"י אהרן" (רש"י שם ז, ט). וכן "לא היה העפר כדאי ללקות ע"י משה, לפי שהגן עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול (הגנה שהועילה רק ליום אחד, עד שהלשינו עליו לפרעה), ולקה על ידי אהרן" (רש"י שם ח, יב). למרות שהמכות הבאות על היאור ועל עפר מצרים הופכות אותם לכלי לקידוש השם, מצדו של משה יש כאן פעולה הנראית על פניה כולזול היאור ובעפר, וכא"י הכרת טובה כלפיהם על ההגנה שסיפקו לו בעבר, לכן מצוה ה' שאהרן יביא עליהם את המכות הללו, ולא משה עצמו^{2,3}.

אחר כך, בתקופה מאוחרת יותר, משה מבין כבר מעצמו יסוד זה, שלא להכות את מי שהוא חייב להכיר לו טובה, גם אם יש בהכאה זו מצוה וקידוש השם גדול. כשה' מצוה את משה (אחרי פרשת בנות מדין): "צַרֹּר אֶת הַמַּדְיָנִים וְהַכִּיתֶם אוֹתָם" (במדבר כה, יז), משה לא הולך בעצמו לקיים את הציווי, אלא שולח למשימה זו את פינחס (שם לא, ו). למה לא הלך לקיים את הציווי בעצמו? לפי דעה אחת בחז"ל - "מפני שנתגדל בארץ מדין, אמר: אינו בדין שאני מיצר למי שעשה בי טובה. בור ששתית ממנו - אל תזרוק בו אבן" (במדבר כב, ד). משה גדל במדין, מצא שם את השידוך שלו, ומדין הגנה עליו כשברח מפני פרעה. לכן, למרות שה' מצוה להלחם במדין, אם אפשר לקיים מצוה זו ע"י שליח, יש לבחור באפשרות זו, ולא להכות את מדין בעצמו. אמנם למדינים מגיע עונש וצריך לענוש אותם, משה אף קוצף על אנשי הצבא שלא עשו נקמה מספיקה במדין ולא הרגו גם את הנשים (שם לא, יד-טז), אבל מצד שני - הוא עצמו לא יכול לצאת למלחמה הזו, כי הוא עצמו חייב להכיר טובה למדין⁴.

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה.

הקשר שציינתי אליו הרב שליט"א בפרשת וארא: "וְאֵיךְ יִשְׁמְעֵנִי פְרַעֲהַ" (שמות ו, יב) ⇔ "וְאַתָּה וְעַבְדֶּיךָ יִדְעֵתִי כִּי טָרִם תִּירְאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים" (שמות ט, ל). הקשר הוא: פרעה לא שומע ולא חש למה שאומר לו משה בשם ה'.

קשר נוסף: "וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נְאֻמַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ו, ה) [נאקה היא אחד מעשרה לשונות שנקראת תפלה (ע"י רש"י דברים ג, ג)] ⇔ "וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרַעֲהַ אֶת הַעֵיר, וַיִּפְרֹשׁ כַּפְּיוֹ אֶל ה'" (שם ט, לג). קשר ניגודי: תפלה להצלת ישראל משעבוד פרעה (נגד פרעה) - תפלה להצלת פרעה ממכת הברד (בעד פרעה).

קשר נוסף: "לִכְן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה', וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם" (שם ו, ו) ⇔ "וַיִּחְזַק לֵב פְּרַעֲהַ וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ט, לה). קשר ניגודי: ה' מבטיח להוציא את ישראל ממצרים - פרעה מקשה את לבו ולא מסכים לשלחם.

קשר נוסף: "וַיִּדְעֶתְם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שם ו, ז) ⇔ "יִדְעֵתִי כִּי טָרִם תִּירְאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים" (שם ט, ל). קשר ניגודי: ישראל מאמינים בה' - פרעה ועבדיו אינם מאמינים בה'.

2. וכן נצטינו לדורות שלא לנהוג מנהג בזיון אפילו בדבר דומם שאנו צריכים לו, שנאמר: "וְלֹא תַעֲלֶה בְּמַעֲלַת עַל מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא תִגְלֶה עֲרוֹתְךָ עֲלָיו" (שמות כ, כב), ופירש"י: "שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך... ואתה נוהג בהם מנהג בזיון. והרי דברים קל וחומר: ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיון אמרה תורה הואיל ויש בהם צורך לא תנהג בהם מנהג בזיון, חביריך שהוא בדמות יוצר, ומקפיד על בזיונו, על אחת כמה וכמה". ומבואר שגם כלפי האבנים עצמן, "הואיל ויש בהם צורך - לא תנהג בהם מנהג בזיון".

3. לכאורה קשה על יסוד זה ממה שכתב ב"חובות הלבבות" (ריש שער עבודת האלקים), וז"ל: "מן הידוע אצלנו, כי כל מיטיב אלינו, אנו חייבין להודות לו כפי כוונתו והועיל לנו... ואם תגיע לנו שום טובה על ידי מי שלא כיון בה אלינו, יסתלק מעלינו חיובי ההודאה לו, ואין אנו חייבין בה".

וצ"ל שחיוב להודות למיטיב כזה - אין (וכלשונו חוה"ל: "יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו"). אבל להרע לו (אפילו כשצריך לעשות כן) - אסור (בגלל חובת הכרת הטוב כלפיו). ולכן היה אסור למשה להכות את היאור ואת עפר מצרים שבאה לו טובה מהם.

4. כעין זה מסופר על מרן הגרי"ז זצ"ל: בשעה שהתחוללה סערה אודות חילולי קברים בעיר טבריה, הציע אחד מן העסקנים למרן הגרי"ז זצ"ל להוציא מכתב חריף כנגד הרבנות הראשית בטבריה, אולם מרן הגרי"ז אמר שאין הדבר נצרך כי לא היתה ידם במעל, ואף אם היו צריכים להוציא מכתב נגד הרבנות

הכרת טובה לבעלי חיים, לצמחים ולדומם - בחז"ל ואצל חכמי הדורות

בירושלמי מובא סיפור מעניין בענין הכרת הטוב: מעשה ביהודי שהזמין תלמיד חכם אחד לסעוד בביתו. כשבאו להסב לסעודה, הושיב בעל הבית כלב ליד האורח! שאל האורח את בעל הבית: וכי לכך הזמנת אותי, לבזות אותי ולהושיב לידי כלב?! אמר לו: "חלילה, רבי! אלא שחייב אני טובה לכלב זה, על שהציל אותי פעם מענין רע (כפי שמבואר שם בירושלמי), לכן החלטתי לגמול עמו את הכבוד הזה, להושיבו ליד תלמיד חכם" (ירו' תרומות פ"ח סוף ה"ג). אינני יודע אם אותו כלב נהנה מן הכבוד שניתן לו, מסתבר שהיה מעדיף לקבל עצם נוספת לארוחתו במקום שיושיבוהו ליד תלמיד חכם... גם מצד כבודו של החכם לא ראוי לכאורה להכיר טובה לכלב באופן כזה. אבל מכל מקום, ההרגשה של אותו אדם היתה נכונה. כנראה משום זה הביא הירושלמי מעשה זה, כדי ללמדנו שהחיוב להכיר טובה למי שגמל עמנו טובה הוא גם לכלב⁵.

גם בדור שלנו חי כאן בירושלים הג"ר ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, ראש ישיבת 'נצח ישראל', שהיה נוהג להשקות בעצמו את השיחים שצמחו בגינה של ישיבתו. מדוע? מפני שבשעה שבאו הנאצים ימ"ש לביתו בוילנא לקחתו להריגה, נמלט לחצר ביתו והסתתר שם תחת אחד השיחים, וכך ניצל ("הליכות ישראל" - הליכות הלכות והנהגות מהגרי"ז גוסטמן זצ"ל - עמ' 27). בגלל אותו מעשה, הכיר כל ימיו טובה לשיחים, וכדי להביע הכרת טובה זו היה משקה אותם בעצמו. אמנם השיחים בגינת הישיבה לא היו אותם שיחים שהצילו אותו מהריגה, שהרי השיחים שבוילנא נשארו בוילנא, והשיחים בירושלים הם שיחים אחרים, אבל כיון שמיין צומח זה הציל אותו - הכיר טובה לכל אותו המין⁶. לשיחים לא היתה, כמובין, שום "נפקא מינה" מזה שהגרי"ז גוסטמן עצמו היה משקה אותם - היה אפשר לבקש מאחד התלמידים או מגנן מקצועי להשקות אותם, והם היו מקבלים אותה כמות של מים. אף על פי כן, כיון שהגרי"ז גוסטמן מצידו חש הכרת טובה כלפיהם - טרח להשקות אותם בעצמו. זהו אדם גדול! מכיר טובה אפילו לשיחים שהצילו אותו, וגומל עמם טובה בעצמו כל ימי חייו!

ב'שיטה מקובצת' (ב"ק צב, ב) מובא מעשה מופלא, ממנו רואים עד כמה היו גם הראשונים זהירים בהכרת טובה אפילו לדומם. מובא שם, שהרי"ף ז"ל חלה פעם, ונכנס אצל אדם אחד במרחץ שהיה לו בביתו, ונתהנה מן המרחץ עד שהבריא. לימים ירד אותו אדם מנכסיו, ונאלץ להעמיד את המרחץ למכירה כדי שיוכל לפרוע את חובותיו. פנו העוסקים בדבר אל הרי"ף ובקשו ממנו לשום את שווי של המרחץ ולטפל במכירתו. אמר להם הרי"ף: "לא אדון ולא אורה במרחץ הזה, לא בְּמִכָּר ולא בשומא ולא בשום דבר המתיחד אליו, לפי שנתהייתי ממנו". לא אמר שאינו רוצה להזדקק לענין מפני שמכיר טובה לבעל המרחץ (שודאי גם לו הכיר טובה), אלא מפני שמכיר טובה למרחץ עצמו⁷. הרי שהקפיד הרי"ף להכיר טובה גם לדומם, כמו משה רבינו. ונהנה, צריך להבין: הרי המרחץ - וכן עפר מצרים, והיאור, וכל דבר דומם אחר - לא מרגישים כלל בהכרת הטובה כלפיהם! ועוד, שהרי הטובה שבאה מהם לאדם, לא נעשתה בבחירתם, אלא האדם הוא שהשתמש בהם לצרכיו, וא"כ למה צריך להכיר להם טובה? - וביאר בזה הגרא"א דסלר זצ"ל, שיסוד גדול הוא בכוחות הנפש של האדם, שכל מידות הנפש מושפעות ונפעלות ע"י הרגש, ולא רק ע"י השכל. ולכן, אם לא נכיר טובה אפילו לדומם - יפגע הרגש של הכרת הטובה אצלנו, ופגיעה זו תגרום גם פגיעה במידה של הכרת הטובה, ואז יפגם בנו כח זה גם כלפי בני אדם ("מכתב מאליהו" ח"ג עמ' 101).

חיוב להכיר טובה - גם למי שהרע לנו

אחרי שראינו שהחיוב להכיר טובה הוא לא רק לבני אדם שגמלו עמנו טובה, אלא אפילו לבעלי חיים ולצמחים, ואפילו לדומם שצמחה לנו טובה ממנו, נראה עתה, שהחיוב להכיר טובה הוא לא רק למי שהיטיב לנו, אלא גם למי שהרע לנו, אם בנוסף לרעה הוא גם גמל עמנו טובה.

התורה מצוה אותנו: "לא תתעב מצרי, כי גר היית בארץ מצרים" (דברים כג, ח). נכון שסבלתם מאד מן המצרים, אבל הגיעה לכם גם טובה מהם, כשהסכימו לארח אתכם בשנות הרעב, ולהנות אתכם מן המזון שצברו בשנות השבע, וא"כ צריכים אתם להכיר טובה למצרים. לא להתחבר אליהם יותר מדי, לא להתחתן עם גר מצרי, אבל דור שלישי יבוא להם בקהל ה' (שם, ט). אסור לתעב אותם יותר מדי. צריך להכיר להם טובה, גם אם עשו לכם צרות גדולות.

יותר מכך. החיוב להכיר טובה חל גם כלפי מי שכל כוונתו היתה לרעה! אם צמחה טובה ממעשיו הרעים - גם כאן חל חיוב להכיר טובה. יסוד זה נלמד מפרשת השבוע שעבר: כשבנות יתרו מספרות לאביהן על משה שהציל אותן מיד הרועים, הן אומרות: "איש מצרי ה' הצילנו מיד הרועים" (שמות ב, יט). יש כמה פירושים בחז"ל, מדוע מכונה כאן משה "איש מצרי". לפי אחד מהם, הטעם הוא, מפני שבנות יתרו הודו למשה ואמררו לו: יישר כחך שהצלתנו מיד הרועים. אמר להן משה: לא אני הצלתי אתכן מיד הרועים, אלא "אותו מצרי שהרגתי (שבגללו נאלצתי לברוח מפרעה ולהגיע למדין) הוא הציל אתכן" (שמו"ר א, לב), וְלֹא עָלִיכֶן להכיר טובה, כי לולא אותו מצרי, הייתי נמצא היום במצרים, ולא הייתי יכול להציל אתכן⁸. ונהנה, אותו מצרי מסתמא לא שמע

של טבריה הוא אינו יכול לחתום על מכתב מעין זה, שכן יש לו הכרת הטוב גדולה לרב העיר טבריה, שהוא ובני משפחתו היו לו לעזר רב בענין מסויים (עובדות והנהגות לבית בריסק ח"א עמ' רצ"א).

5. וכן מצינו שהתורה ציוה אותנו להכיר טובה לכל מין הכלבים, בשכר זה שהכלבים במצרים לא חרצו לשונם לבני ישראל כשיצאו ממצרים (עי' רש"י שמות כב, ד"ה לכלב תשליכון אותו).

6. עי' בהערה הקודמת.

7. כך עולה להדיא מהמשך לשון השטמ"ק שם, שכתב: ואם היה זה בדומם שאין לו הרגשה, כל שכן וק"ו בני אדם המרגישים בהיזק ובתועלת, שיהיה זה שנוי לעשותו, והעושהו יוצא משורת המוסר ודרך ארץ.

8. כך ביאר הגר"ח שמואלביץ זצ"ל (שיחות מוסר, תשל"ב, מאמר ל"ב), שמה שאמר משה לבנות יתרו "אותו מצרי שהרגתי הוא הציל אתכן", כוונתו היתה להורות להן שעליהן להכיר טובה לאותו מצרי.

מימיו על יתרו ועל בנותיו. וגם אם שמע, ודאי לא התכוין להכות את האיש העברי כדי שתצמח להן טובה מזה. גם כוונה טובה אחרת לא היתה לו במעשהו, רק כוונה רעה - להכות יהודי. ובכל זאת, היות ועל ידי המעשה הרע שעשה התגלגלה טובה לבנות יתרו, אומר להן משה שחייבות הן להכיר טובה גם לאותו מצרי! אמנם אותו מצרי ישב בגיהנם על מה שעשה, אבל בנות יתרו מצדן צריכות להכיר לו טובה על התועלת שצמחה להן מן המעשה הרע שעשה.

מה ההגיון בזה? למה להכיר טובה למי שהתכוין לעשות רעה? – ההגיון הוא כפי שביאר הגרא"א דסלר זצ"ל, וכפי שהזכרנו לעיל, שיסוד גדול הוא בכוחות הנפש של האדם, שכל מידות הנפש מושפעות ונפעלות ע"י הרגש, ולא רק ע"י השכל. ולכן, אם לא נכיר טובה אפילו למי שהתכוין לעשות רעה - יפגע הרגש של הכרת הטובה אצלנו, ופגיעה זו תגרום גם פגיעה במידה של הכרת הטובה, ואז יפגם בנו כח זה גם כלפי בני אדם שהתכוונו להיטיב עמנו. לכן עלינו להכיר טובה אף למי שהתכוין לעשות רעה, לא כי באמת מגיע לו, אלא כדי שלא לפגום את מידת הכרת הטובה אצל עצמנו.⁹

הכרת טובה - יסוד גדול באמונה

מדוע החיוב להכיר טובה הוא גדול ורחב כל כך? - כי הכרת טובה היא יסוד גדול באמונה. כל מה שאנו עבדי ה', בנוי על הכרת טובה לבורא על כל הטובות שעשה לנו. מי שחסר לו היסוד הזה, זהו פגם נורא. גם אם הוא מקיים מצוות, ובודאי יקבל שכר בעד קיום מצוות, אבל חסר לו יסוד עיקרי בקיום המצוות, והוא היסוד של הכרת הטובה.

חז"ל אמרו, "כל הכופר בטובתו של חברו, סוף כופר בטובתו של הקדוש ברוך הוא" (משנת רבי אליעזר פרשה ז). פרעה מתחיל ב"לא ידע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, ח) - לא רוצה להכיר טובה למי שטרם במשך שנים להציל את מצרים מחרפת רעב (ע"י איסוף ואכסון התבואה של שבע שנות השבע) - ומזה הוא מגיע בסוף ל"לא ידעתי אֶת ה', וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אָשַׁלַח" (שם ה, ב). לא רוצה להכיר טובה לקב"ה שהציל אותו מרעב ומשאר הצרות. אם אינך מפתח את מידת הכרת הטובה כלפי בשר ודם, לא תבוא להכיר טובה אפילו לקב"ה. אותה מידה יכולה להתבטא כלפי בשר ודם, ויכולה ח"ו להתבטא גם כלפי הקב"ה. יאמר, למשל, שגם אם ה' נתן לי חיים וכסף ואוכל ובגדים וכל מה שאני זקוק לו, אין צורך להכיר לו טובה, שהרי ממילא לא חסר לו כלום, ולא אכפת לו לתת לי. לכן חיוב הכרת הטובה הוא גדול מאד, גם לשליחים רשעים כמו אותו מצרי, כי רק מתוך ההרגל להכיר טובה גם לשלוחים כאלו, יבוא אדם להכיר טובה למי שבאמת צריך להכיר לו טובה על הכל - לקב"ה. אדם צריך להכיר טובה לפי מה שקיבל, לא לפי כמה קל או קשה היה לנותן לתת. ודאי, אם לנותן היה קשה לתת, צריך להכיר לו טובה יותר. אבל גם אם קיבל את הטובה בלי מאמץ מיוחד מצידו של הנותן, גם אז צריך אדם להכיר טובה למי שהיטיב לו.

חז"ל כל כך לימדו אותנו להכיר טובה על כל דבר. חז"ל אמרו, "אורח טוב מהו אומר? - כמה טרחת טרח בעל הבית בשבילי! כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות הביא לפני, וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי!"¹⁰ אבל אורח רע מהו אומר? - מה טַרַח טַרַח בעל הבית זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחד שתיתי. כל טַרַח שטרח בעל

הנהגה, המפרשים על המדרש לא ביארו כן, אלא ביארו שכונתו של משה היתה רק שלא להחזיק טובה לעצמו, ואמר כי מאת ה' היתה זאת, שה' סיבב שאותו איש מצרי יכה איש עברי, ויבוא משה ויהרוג את המצרי, ויצטרך לברוח למדין וכו', ומזה צמחה הטובה לבנות יתרו, והכל בהשגחה מאת ה', ולא בבחירתו של משה (ע"י "יפה תואר" ו"עץ יוסף" על המדרש). ולפי"ז אין ראייה מדבריה משה שיש חיוב להכיר טובה גם למי שנתכוין במעשיו לרעה. דלא זה מה שנתכוין משה לומר בדבריו.

אך יש שהביאו ראייה ליסוד זה מגמרא מפורשת: אמר רבי אלעזר, בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאלמלא הן היינו חוטאים בכל יום וכו' (כתובות סח, א). והיינו, דמחמת הרמאים המתחזים לעניים ומבקשים צדקה, יקל עלינו העונש על העלמת עין מן העניים, כי הרמאים הם אלו שגורמים לנו (רש"י). ולכאורה צ"ע, למה עלינו להחזיק טובה לרמאים על כך, והרי הרמאים לא לכך נתכוונו, אלא התכוונו לרעה, לגזול את כספנו. אלא על כרחך כיון שסוף סוף צמחה לנו טובה מרמאותם, עלינו להחזיק להם טובה.

9. דברי הגרא"ח שמואלביץ זצ"ל צריכים בירור. דלפי דבריו נמצא, דמי שצמחה לו איזו טובה אישית משואת יהודי אירופה, או מאירוע של פיגוע חבלני ל"ע, הרי הוא מחוייב להכיר טובה לצורך הגרמני ימ"ש, או למחבלים ימ"ש. והנה דבר שהשכל והרגש ממאנים לקבל.

ואולי לא אמר הגרא"ח את דבריו אלא בגוונא של בנות יתרו, שלא היה להן שום קשר ושום היכרות עם העברי המוכה, ושום מחוייבות אליו. אבל ישראל, שכולם עם אחד, ונצטוו לאהוב זה את זה, ולשאת בעול זה עם זה, וכשאחד מהם מצטער או ניזוק ח"ו הרי כולם צריכים להרגיש בצער ונזק, בזה לא אמר"י שאם גוי אחד פגע בראובן ולשמעון צמחה טובה מזה, הרי שמעון מחוייב בהכרת טובה לאותו גוי. והגם שע"פ ביאורו של הגרא"א דסלר זצ"ל יש כאן "סיבה המחייבת" להכיר טובה לאותו גוי, כדי שלא לפגוע במידת הכרת הטוב שלנו, אך מאידך גיסא יש גם "סיבה המחייבת" שלא להכיר לו טובה, כדי לא לפגוע במידת אהבת ישראל שלנו והנשיאה בעול עם אחינו בני ישראל. ולכן בס"ה – אין חיוב של הכרת טובה במקרה כזה.

והגם שהתורה ציותה עלינו "לא תַעֲבֹד מִצְרָיִם", הגם שהמצרים הצרו לישראל ונשתעבדו בישראל, הנה התורה נימקה ציווי זה, "פִּי גֵר הֵייתָ בְּאֶרֶץ צוֹר", "שהיו לכם אכסניא בשעת הרחק", בזמן שהיה רעב בא"י (רש"י), שזו היא טובה שעשו לנו המצרים עוד לפני שהתחיל להשתעבד בנו, ואין לה שום קשר עם הרעה שגמלו עמנו אח"כ. משא"כ טובות שצמחו לנו מתוך השעבוד ומחמתו, כגון מה שנתקיים בנו "יִכָּאֶשֶׁר יַעֲנֶה אֹתוֹ כֵּן יִרְפָּה וְכֵן יִפְרֹץ" (שמות א, יב), שזוהי טובה שבאה לנו מחמת השעבוד (ע"י אוה"ח הק), וכן מה שיצאנו משם ברכוש גדול, שזה היה בתמורה לשעבוד - על זה לא מצינו שנתחייבו להכיר להם טובה.

10. צריך להבין: וכי זו היא האמת, שכל מה שטרח בעל הבית לא טרח אלא בשביל האורח? ודאי שלא! בעל הבית טרח בשביל כולם! בשביל אשתו ובניו, וגם בשביל האורח. וא"כ, לכאורה לא אורח טוב יש כאן, אלא אורח בעל דמיונות. ולמה הביאו ממנו חז"ל דוגמא עבורנו? וכי כך צריכים אנו להיות? אנשים בעלי דמיונות, שאינם יודעים להעריך את המציאות כפי שהיא?

ונראה לומר, שודאי האורח הטוב אינו טיפש ואינו בעל דמיונות, ויודע הוא היטב שטירחת בעל הבית היתה עבור כולם. ואולם, האורח הטוב מכיר בטובתו של בעה"ב, ועל כן הוא מעריך שגם אם שאר בני הסעודה לא היו כאן, ורק האורח היה כאן, גם אז היה מוכן בעה"ב לטרוח את כל הטירחה שטרח, רק בשביל אורחו. וא"כ, חובה מוסרית על האורח להחשיב את טירחת בעה"ב, כאילו לא נעשתה אלא עבורו. וע"י בהערה הבאה.

הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו"¹¹ (ברכות נח, א). הדברים נכונים במישור שבין אדם לחברו, אבל גם במישור שבין אדם למקום. אורח טוב בעולמו של הקב"ה, מכיר טובה לקב"ה על כל מה שברא: על השמים ועל הארץ, על השמש והכוכבים, על המים, על האויר, על הפירות, על החיות, על העופות - כאילו לא נברא העולם כולו אלא בשבילו. אמנם יש עוד מיליארדי אנשים בעולם, וגם הם נהנים ממנו כמוני, אבל מה זה משנה? וכי איני צריך להכיר טובה לבורא, רק בגלל שיש גם אחרים שנהנים? ! אדרבה! טוב, שיש עוד אנשים שנהנים. אם הייתי לבד בעולם, היה די משעמם. לא היתה ישיבה, ולא היה שום דבר אחר. טוב שה' ברא עוד בני אדם בעולם חוץ ממני. צריך להכיר טובה על כל העולם המלא שה' ברא לי.

אין מספר לטובות ה' עמנו

אנו אומרים, "אילו פינו מלא שירה כים, ולשונונו רנה כהמון גליו... אין אנחנו מספיקים להודות ולהלל על אחת מאלף אלפי אלפים פעמים הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו". אם ננסה לעשות חשבון, כמה טובות ה' עושה עמנו - לא נוכל לעשות את החשבון, כי אין מספר לטובות שה' עושה עמנו. האיזון הנפלא בין כח המשיכה וכח הדחייה. הרי אם כח המשיכה בטבע היה קצת יותר חזק, היינו נמשכים אל השמש ונשרפים. ואם כח הדחייה היה קצת יותר חזק, הארץ היתה מתרחקת מהשמש, והיינו קופאים למוות. לא היה אפשר לקיים כאן חיים בשום צורה שהיא. גם בתוך הגוף שלנו: אם כח המשיכה שבאטומים היה קצת יותר חזק, גופנו היה מתכווץ לגודל של ראש סיכה, וכך גם כל העולם כולו. ולעומת זאת, אם כח הדחייה היה יותר חזק, היינו מתפזרים ח"ו לארבע רוחות השמים. הקב"ה ברא כל אטום ואטום כך שהעולם ישאר שלם, לא יתפרק ולא יתמעך.

ה' נותן לנו את האפשרות לנשום, לאכול, ללכת, ושאר הפעולות שאנו עושים. כמה עצבים ותאי מח פועלים בנו כדי שהעינים שלנו תראינה, כמה עצבים ותאי מח פועלים בשביל שהאזנים שלנו תשמענה, ממש אין אנחנו מספיקים להודות, על אחת מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות פעמים הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו. אדם צריך להתעורר לחשוב על זה. אנו רואים עולם כמנהגו נוהג. לשכן שלי יש עינים, לגיס שלי יש עינים, למה שגם לי לא יהיו עינים? לא כך צריך להיות. צריך להכיר טובה על כך שהעינים שלי רואות, שהאזנים שלי שומעות, שמחזור הדם פועל כמו שצריך, וכל שאר הדברים הנפלאים שהקב"ה עשה ועושה למעני. אין סוף להכרת הטובה שצריכה להיות לנו לקב"ה על כל היקום שלנו, ועל כל הנפלאות.

חז"ל אמרו, "פֶּל הַנְּשֻׁמָּה תִּהְיֶה לְךָ" (תהלים קנ, ו) - "על כל נשימה ונשימה שאדם נושם צריך לקלס לבורא" (ב"ר יד, ט). המשאבה שלנו פועלת בכל עת ובכל שעה גם בלי שאנו חושבים על זה, גם מתוך שינה אנו נושמים ונושפים, החמצן מגיע אל מחזור הדם ופועל שם את פעולתו, ודו תחמוצת הפחמן וגם החנקן יוצאים ומסתלקים מן הגוף, והדברים מפליאים. פלאי התורשה, שמטיפה סרוחה מסתדר הראש במקומו, והרגלים והידיים וכל האיברים במקומם. אמנם כיום ידוע על "צופן גנטי" שאחראי ומפקח על כל התהליך זה, אבל מי עשה שהצופן הגנטי יפעל כך? ... צריך להודות על כל הטובות שה' עשה ועושה לנו בכל עת ובכל שעה.

"ממצרים גאלתנו, ומבית עבדים פדיתנו". להכיר טובה על זה שאיננו עבדים, שה' הוציא אותנו ממצרים, וכמה צוררים היו לנו מאז מצרים, וב"ה שהציל אותנו מכלם. אמנם היו גם אבדות, ובמיוחד מהצורך הגרמני ימ"ש, אבל בכל זאת, אחרי כל זה, הקב"ה הציל אותנו מיד כל הצוררים. עם ישראל חי וקיים, למרות כל הצוררים שקמו עליו להשמידו.

ומעל כל הטובות, הטובה הגדולה, שה' נתן לנו תורת אמת, תורה הנותנת לנו חיים נצחיים. במקום שנחיה מאה עשרים שנה בלבד ובסוף נמות כבהמות, ה' נתן לנו חיי עולם אחרי העולם הזה, לבוא לעולם שכולו טוב, ע"י התורה הקדושה שה' נתן לנו, וע"י המצוות הקדושות שה' נתן לנו, וגם בעולם הזה יש לנו מעין עוה"ב - ביום שבת קודש, שהוא "אחד משישים לעולם הבא"¹² (ברכות נז, ב). גם מועדים לשמחה וחגים וזמנים לששון ה' נתן לנו, וגם את ארץ ישראל, ואת המקדש שיבנה במהרה בימינו, הטובות הן עצומות! אין סוף, כמה צריכים להודות לקב"ה על כל הטובות.

11. גם האורח הרע ודאי יודע את האמת, שטירחת בעל הבית היתה עבור כולם. עבור בני הבית, אך גם עבור האורח. אלא שהאורח הרע לא מכיר בטובתו של בעה"ב, ועל כן הוא טוען, שאם רק הוא היה כאן, לא היה טורח עבורו בעה"ב ולא היה נותן לו כלום. ולכן גם עתה, כשבעה"ב טרח גם עבור האורח, מחשיב האורח הרע את טירחת בעה"ב כאילו "כל טרַח שטרַח בעל הבית, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו", ואיני חייב להכיר לו טובה כלל. [וזהו כבר שקר גמור. שהרי במציאות טרח בעה"ב גם עבור האורח].

ומה היא האמת? האם אכן היה מוכן בעה"ב לטרוח את כל הטירחה רק עבור האורח? - איננו יודעים. שכן הגמרא גילתה לנו רק את דעת האורחים, ולא את דעת בעה"ב. וכנראה שדעתו סתומה ואינה ידועה, לא לנו ולא לאורחים. וזה גופא הגורם להבדל בגישתם של שני סוגי האורחים. האורח הטוב - תולה לזכות, ומעריך שודאי היה בעה"ב טורח גם עבור האורח לבדו. והאורח הרע תולה להיפוך. כי האורח הטוב מחפש להיות חייב בהכרת טובה, והאורח הרע מחפש דרכים להפטר מחובה זו.

[ונראה דמלשון הגמרא מוכח כדברינו. דהנה הגמרא לא אמרה, "אורח האומר כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי... הרי זה אורח טוב. ואורח האומר מה טרַח טרַח בעל הבית זה... הרי זה אורח רע". דמנוסח זה היה משמע באמת, שהגדרת האורח כאורח "טוב" או כאורח "רע" נובעת מחמת דברי האורח. אך לא כן אמרה הגמרא, אלא כך אמרה: "אורח טוב מהו אומר? - כמה טרחות טרח בעה"ב וכו'. אורח רע מהו אומר? - מה טרַח טרַח בעל הבית וכו'". ומלשון זו משמע, שהאורח הטוב הוא "טוב" עוד לפני מה שאמר, וכן האורח הרע הוא "רע" עוד לפני מה שאמר. וזה מתאים למה שביארנו, שלא מחמת התבטאותו של האורח הוא מקבל את הגדרתו, אלא להפך: טיבו של האורח הוא זה שמביא אותו להתבטא כלפי בעה"ב כפי מה שהוא האורח. אורח טוב, שצורת ההסתכלות והשפטה שלו כלפי בעה"ב המיטיב עמו היא טובה - אומר כך וכך. ואורח רע, שצורת ההסתכלות והשפטה שלו כלפי בעה"ב המיטיב עמו היא רעה - אומר כך וכך. כל אחד מתבטא על בעה"ב בהתאם לאישיותו].

12. ובמדרש אמרו: "שלש נובלות הן: נובלות מיתה - שינה; נובלות נבואה - חלום; נובלות העוה"ב - שבת" (ב"ר מד, יז).

חוב שגדל ככל שמנסים לפרעו

חשבתי, אילו באמת היה "פינו מלא שירה כים, ולשוננו רנה כהמון גליו, ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע" וכו', האם היינו יוצאים ידי חובת השבח שאנו צריכים לשבח ולהודות לה' יתברך? התשובה היא, שלא היינו יוצאים ידי חובה! החובה היתה רק הולכת וגדלה עוד יותר. מדוע? כי גם על זה גופא שאנו יכולים וזוכים להלל את ה', על זה גופא היינו צריכים להלל את ה'. כמה שנודה לה', החוב שלנו רק ילך ויגדל, כי גם על הזכות הזו להלל את ה', על זה גופא צריכים להודות לה'. צריך להודות לה' על זה שאנו זוכים להתפלל שלוש פעמים ביום, לדבר עם ה' פנים אל פנים. זוהי זכות גדולה.

יש מימרא של רבי יוחנן, "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו" (ברכות כא, א). אם רבי יוחנן סבר שזהו הדבר הכי טוב, להתפלל כל היום, למה לא עשה כך? למה הש"ס מלא במימרות של רבי יוחנן, מלא מחלוקות שלו עם חכמים אחרים? היה צריך להתפלל כל היום כולו, ולא תהיה לו מחלוקת עם אף אחד. אלא שאדם קשה לו לעמוד במדרגה הזאת, להתפלל כל היום, ולהיות דבוק מבוקר עד ערב בעבודת ה' במדרגה של תפילה. לכן התורה נתנה לנו תורה ומצוות, כדי שנוכל לעבוד את ה' גם בדרכים אחרות. הגמרא אומרת, "כל הסומך גאולה לתפילה - אינו ניזוק כל היום כולו" (ברכות ט, ב). שאל על כך רבי זירא: והרי אני סמכתי פעם גאולה לתפילה, ובכל זאת ניזקתי באותו יום! ובמה ניזקתי? שנתפסתי באותו יום לעבודת המלך, להביא הדסים לבית המלך. אמרו לו: זהו נזק? הרי טובה עשו לך בזה מן השמים! שכן, כדי לראות את המלך היה ראוי לך אפילו להוציא ממון עבור כך (ע"ש הטעם), והנה זיכו אותך מן השמים לראות את המלך חנם אין כסף. אם כך אמרו חז"ל על מלך בשר ודם גוי, ואולי אפילו רשע, כל שכן לראות את פני מלך מלכי המלכים, זוהי הזכות גדולה ביותר שיכולה להיות לנו. כמה טובה אנו צריכים להכיר לה' על שאנו זוכים להביא תפילות ומצוות לבית המלך. כל שכן אנו כאן בישיבה, שזוכים לשבת בפלטין של המלך, בירושלים עיר הקודש, בארץ ישראל, לקיים תורה ומצוות, לעסוק בתורה ולגדול בתורה, כמה שנעשה יותר מצוות - יותר נהיה חייבים לקב"ה. על כל זה צריך להכיר טובה לה'.